

## OLIIY TA'LIM MUASSASALARI FAOLIYATI HISOB TA'MINOTINING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

T.P. Berdiyev

*Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti, "Buxgalteriya hisobi va marketing"*  
*kafedrasi Katta o'qituvchi*  
*e-mail: [toshken\\_0302@mail.ru](mailto:toshken_0302@mail.ru)*

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida buxgalteriya hisobi va moliyaviy nazorat tizimini modernizatsiya qilish zarurati asoslab beriladi. Ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, oliy ta'lim tashkilotlarini moliyaviy mustaqillikka o'tkazish, byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lardan foydalanishning kengayishi hisob tizimining yangi sharoitlarga moslashishi tahlil etilib, taklif va xulosalar bayon etilgan.

Hozirgi bosqichda aholi farovonligini yuqori darajada ta'minlash barcha darajadagi oliy ma'lumotli, kasbiy tayyorgarlikka ega kadrlarsiz mumkin emas. Ta'lim tizimini isloh qilish zamonaviy universitetlarning rivojlanish yo'nalishlarini, ularning tarkibi va mazmunini, strategik vazifalarini o'zgartirishni nazarda tutadi. Oliy ta'lim muassasalari faoliyati sohasida xalqaro loyihalar amalga oshirilayotgani, oliy o'quv yurtlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari ko'lami kengaygani sababli ta'lim faoliyati aniq byudjet muassasalari chegarasidan tashqariga chiqadi. Oliy ta'lim muassasalarining faoliyat sohaslarining kengayishi buxgalteriya hisobini barcha operatsiyalar bo'yicha ma'lumotlarni to'plash, hisobga olish va umumlashtirish tizimi sifatida takomillashtirishni taqozo etadi.

Binobarin, Prezident tomonidan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni imzolandi. Ushbu muhim dasturilamal hujjatda "respublikadagi kamida 10 ta oliy ta'lim tashkilotini xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education e'ni Academic Ranking of World Universities) reytingining birinchi 1000 ta o'rindagi oliy ta'lim tashkilotlari ro'yxatiga kiritish va o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish" [1] belgilab qo'yildi.

Oliy ta'lim muassasalarining o'quv va ilmiy faoliyatidagi transformatsion jarayonlar moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar doirasi va ularning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini kengaytirishga olib keladi. Ushbu ehtiyojlarni qondirish uchun buxgalteriya hisobi o'zining alohida elementlarini modernizatsiya qilish orqali hozirgi o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim tashkilotlarini bosqichma-bosqich o'zini o'zi moliyalashtirish tizimiga o'tkazish to'g'risida"gi qarori qabul qilindi [2]. Ushbu qarorga muvofiq, 2020 yil 1 yanvardan boshlab, 10 ta oliy ta'lim tashkiloti tajriba-sinov tariqasida ushbu tizimga o'tkazilgan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat oliy ta'lim tashkilotlariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga ko'ra, 2022 yil 1 yanvardan boshlab, 40 ta oliy ta'lim tashkilotiga moliyaviy mustaqillik berildi [3].

Ayni paytda oliy ta'lim muassasalariga byudjet va byudjetdan tashqari tadbirlardan tushayotgan mablag'larning maqsadli, samarali va tejimli sarflanishi muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda. Bu xarajatlar samaradorligini tekshirishni amalga oshirishni talab qiladi. Oliy ta'lim muassasasining samarali faoliyat ko'rsatishida tashqi audit bilan bir qatorda xo'jalik faoliyati samaradorligi, qonunchilik talablariga rioya etilishi, buxgalteriya hisobi va hisoboti ma'lumotlarining to'g'riligi ustidan tezkor nazoratni va monitoringini ta'minlaydigan ichki moliyaviy nazorat mexanizmi ham byudjet muassasasining samarali faoliyat yuritishining muhim omili hisoblanadi[5].

Oliy ta'lim muassasalarining buxgalteriya hisobi tizimini ularning faoliyat ko'rsatishning o'zgargan shartlari va hisobot ma'lumotlaridan foydalanuvchilarning axborotga bo'lgan ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda rivojlantirish sektorini aniqlash zarurati, shuningdek, buxgalteriya

hisobi sohasidagi nazariy va uslubiy qoidalarining etarli darajada ishlab chiqilmaganligi buxgalteriya hisobi va moliyaviy nazorat ushbu muassasalarning ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatini aks ettirib, bu sohada bir qator hal etilmagan muammolarning mavjudligi zamonaviy sharoitlarga mos keladigan buxgalteriya hisobi va moliyaviy nazorat tizimini yaratish bilan bog'liq holda ilmiy izlanishlarni davom ettirish zaruratini tug'diradi va maqsad, vazifalarni, tuzilmani belgilash va uning amaliy ahamiyatini belgilaydi[6].

Moliyalashtirishning byudjetdan tashqari manbalari bo'yicha A.Usmonov kabi olimlar o'z ilmiy ishlarida oliy ta'lim muassasalarida moliyalashtirishning byudjetdan tashqari manbalarini kengaytirish mexanizmlarini tahlil qilgan. Ta'lim resurslaridan foydalanishning o'ziga xos jihatlari tadqiq etilib, xarajatlarning katta qismi byudjet mablag'lari hisobidan ta'minlanayotgani, bu mablag'larning sarflanishiga alohida e'tibor zarurligi qayd etilgan.

S.U.Mehmonov (2018) tadqiqotlarida byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi va ichki audit metodologiyasini takomillashtirish masalalari o'rganilgan.

Oliy ta'lim muassasalarida buxgalteriya hisobi va moliyaviy nazoratni tashkil etishning nazariy, tashkiliy va uslubiy qoidalarini ishlab chiqishdan iborat bo'lib, ushbu muassasalarni boshqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan[4].

Ushbu maqsadni amalga oshirish quyidagi vazifalarni hal qilishni taqozo etdi:

- xorijiy davlatlar amaliyotdan foydalangan holda iqtisodiyotning davlat sektorida buxgalteriya hisobining rivojlanishini retrospektiv tahlil qilish va uni davrlashtirishni amalga oshirish;

- oliy ta'lim muassasalarida buxgalteriya hisobini yuritishning meyoriy-huquqiy bazasining yetarliligi va muvofiqligini baholash, oliy ta'lim muassasalarining byudjet muassasalari uchun hisob siyosati loyihasini ishlab chiqish;

- oliy ta'lim muassasalarining byudjet muassasalari faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlashning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda foydalanuvchilar va ularning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini tizimlashtirish;

- buxgalteriya hisobi tizimida byudjetdan tashqari faoliyat bo'yicha xarajatlarni aks ettirishning uslubiy qoidalarini aniqlashtirish;

- boshqa maqsadlar uchun subsidiyalar (standart xarajatlarni qoplashdan tashqari) va byudjet investitsiyalarini buxgalteriya hisobida aks ettirish bo'yicha takliflarni asoslash;

- oliy ta'lim muassasalari faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlash turlari bo'yicha hisobvaraqlarni yopish va yakuniy moliyaviy natijani olish sxemasini ishlab chiqish;

- moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarning turli guruhlarini axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondiradigan moliyaviy hisobot shakllarini taklif qilish;

- moliyaviy nazoratning mavjud tizimini tavsiflash, tashkil etish, amalga oshirish va bu bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish.

Ushbu masalalarning amaliy ahamiyati oliy ta'lim muassasalarining byudjet muassasalari tomonidan unda ishlab chiqilgan uslubiy tavsiyalardan foydalanishning maqsadga muvofiqligidan iborat bo'lib, ulardan amalda foydalanish boshqaruv tizimini buxgalteriya hisobi va axborot bilan ta'minlash sifatini hamda foydalanuvchilarning turli toifalarining axborot so'rovlarini qondirish darajasini oshirish imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda byudjet muassasalarining ish sharoitlarining o'zgarishi byudjet va tijorat tashkilotlarida buxgalteriya hisobi usullarining yaqinlashishiga olib keladi. Shu bilan birga, ajratilayotgan byudjet mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishi ustidan moliyaviy nazorat kuchaytirilmoqda.

Amaldagi meyoriy hujjatlarni konstruktiv va tanqidiy tahlil qilish asosida hisob siyosatining mualliflik varianti asoslanadi. U tovar-moddiy zaxiralarni standartlashtirish, sayohat xarajatlari, byudjetdan tashqari faoliyatdan olinadigan daromadlar va xarajatlarni hisobga olish va boshqalar usullarini ishlab chiqadi. Buxgalteriya hisobining me'yoriy-huquqiy bazasini tahlil qilish jarayonida doimiy ravishda o'zgarib turadigan va takomillashtiriladigan byudjet faoliyati sohasida ko'plab huquqiy me'yoriy hujjatlar qo'llanilishi aniqlandi[7]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'limning byudjet muassasalarida buxgalteriya hisobini tashkil etish ularni moliyalashtirish tartibi, ta'lim faoliyatining o'ziga xos xususiyati, ko'rsatiladigan xizmatlarni aks ettirish uchun foydalaniladigan

buxgalteriya hujjatlarining maxsus tarkibi, talabalarni o'qitish muddati va mijozlar bilan hisob-kitoblarni belgilaydigan o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Oliy ta'limning byudjet muassasalarida buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritish bilan bog'liq qator masalalar nafaqat qonunchilik darajasida, balki ichki huquqiy meyoriy hujjatlarni ishlab chiqish orqali ham hal etilishi mumkin. Shu munosabat bilan buxgalteriya hisobining tashkiliy-texnik va uslubiy jihatlarini tartibga soluvchi hamda byudjet muassasalarining aktivlari, majburiyatlari, daromadlari va xarajatlarini hisobga olishdagi noaniqliklarni bartaraf etuvchi xususiy hisob siyosati taklif etiladi.

Taklif etilayotgan metodika byudjet va byudjetdan tashqari jamg'armalar mablag'laridan foydalanish, nomoliyaviy va moliyaviy aktivlarning saqlanishi, qonunchilik talablariga rioya etilishi, ishonchli moliyaviy hisobot taqdim etilishi ustidan samarali nazoratni tashkil etish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganimizda, ta'lim sohasiga bo'lgan qiziqishning ortib borayotgani, bozor iqtisodiyoti sharoitida oliy ta'lim muassasalarining buxgalteriya hisobi tizimini rivojlantirish yo'nalishlarini belgilash zarurati, buxgalteriya hisobi va moliyaviy nazoratning bir qator nazariy va uslubiy qoidalari ishlab chiqilmaganligi, normativ-huquqiy hujjatlar tizimidagi qarama-qarshiliklar byudjet ta'lim muassasalarida buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritishning muayyan muammolarini keltirib chiqarmoqda. Hisob siyosati loyihasini ishlab chiqish tovar-moddiy zaxiralarni belgilangan standartlar doirasida asosli hisobdan chiqarish, sayohat xarajatlarini hisobga olish, byudjetdan tashqari faoliyatdan olingan daromadlar va xarajatlarni hisobga olish muammolarini hal qilishni ta'minlaydi. Maqolada retrospektiv yondashuv davlat sektorida buxgalteriya hisobining shakllanishi va rivojlanishi bosqichlarini aniqlash va uning evolyutsiyasini tavsiflash imkonini berdi. Ushbu maqoladan foydalanuvchilarni va ularning ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojlarini ularning ishlash shartlariga, moliyaviy ta'minot xususiyatlariga va buxgalteriya hisobi ma'lumotlaridan foydalanuvchilarning axborotga bo'lgan ehtiyojlariga qarab tizimlashtiradi.

Oliy ta'lim muassasalarida byudjetdan tashqari faoliyat uchun xarajatlarni samarali boshqarish bevosita axborot ta'minoti sifatiga bog'liq. Ushbu muammolarni hal qilishga urinishlari daromad keltiruvchi faoliyat hisoblarining quyi tizimini va buxgalteriya hisobi modellarini ishlab chiqish orqali amalga oshiriladi va byudjet investitsiyalari yo'nalishlari bo'yicha batafsil ma'lumot olish imkonini beradi, bu moliyaviy qo'llab-quvvatlashning ushbu turlarining samaradorligini baholash imkonini beradi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati**

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/4545884>.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 3 dekabrda 967-son "Oliy ta'lim tashkilotlarini bosqichma-bosqich o'zini o'zi moliyalashtirish tizimiga o'tkazish to'g'risida"gi qarori. <https://lex.uz/uz/docs/4628440>.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 24 dekabrda PQ-61-son "Davlat oliy ta'lim tashkilotlariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. <https://lex.uz/uz/docs/5793251>.
4. S.U.Mehmonov (2018) Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi va ichki audit metodologiyasini takomillashtirish. Iqt.fan.dok. (DSc) ilm.dar.olish uchun yozil. dis.avtoref.- T.:2018. –B36
5. Горлова, Н.А. Учетная политика учреждений сектора государственного управления как локальный инструмент / Е.Ю. Дьяченко, Н.А. Горлова // Наука и бизнес : пути развития. - 2013. - № 9. - С. 89-94 (авторских 0,2 п.л.).
6. Дьяченко, Е.Ю. Особенности финансового контроля в бюджетных образовательных организациях высшего образования / Е.Ю. Дьяченко // Теория и практика общественного развития. - 2013. - № 10. - С. 373 - 377 (0,5 п.л.).
7. Козлов, Д.Г. Особенности организации системы управления бюджетными учреждениями высшего профессионального образования / Е.Ю. Дьяченко, Д.Г. Козлов // Глобальный научный потенциал. - 2013. - № 10. - С. 90-95 (авторских 0,2 п.л.).